

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Vannieuwenburg, A.M.R.

Citation

Vannieuwenburg, A. M. R. (2019, February 5). *Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/68524> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vannieuwenburg, A.M.R.

Title: Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Issue Date: 2019-02-05

Pleidooi voor een lekenrenaissance

Een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op dinsdag 5 februari 2019
klokke 16.15 uur

door

Alain Marie Remi Vannieuwenburg
geboren te Brugge (België)
in 1953

Promotor: Prof. dr. P.B. Cliteur

Copromotor: Dr. B.R. Rijpkema

Promotiecommissie: Prof. dr. A. Ellian

Prof. dr. B. Bouckaert (Universiteit Gent, België, emeritus)

Prof. dr. D. Verhofstadt (Universiteit Gent, België)

Dr. L. Franken, (Universiteit Antwerpen, België)

Dr. H.M.T.D. ten Napel

Dankwoord

Dit manuscript draagt de naam van de auteur. De auteur is echter, zoals dit vaak het geval is, velen schatplichtig. Er waren zij die ruimte en tijd wisten vrij te maken, er waren zij die het ambacht faciliteerden, er waren zij die geduldig aanhoorden, er waren zij die hebben meegelezen en er waren zij die kritisch constructief stimuleerden. Allen hadden één ding gemeen: zij vertrouwden er in dat het uiteindelijk wel goed zou komen en stimuleerden om kritisch te staan tegenover het werkstuk en de vereiste vaardigheden te verfijnen.

Terugblikkend ben ik ook het onderwijssysteem waarvan ik heb mogen genieten zeker dankbaar. De onderwijzers in de lagere school, de leerkrachten in het secundair onderwijs, de professoren en assistenten tijdens de studieperiode aan de Universiteit Gent, allen hebben op de een of de andere wijze voor de nodige verwondering, bewondering en bovenal open geest gezorgd.

Gevormd in een logisch-positivistische traditie is het niet verwonderlijk dat waarheidsclaims en het onveranderlijk geachte met de nodige kritische zin benaderd worden en disputatio niet als storend, maar vooral als verrijkend, wordt ervaren. Het hoeft niet te verbazen dat ik met het voorstel, om de totstandkoming van de verankering van de positie van levensbeschouwingen in België te reconstrueren, terechtgekomen ben bij de Leidse universiteit en meer bepaald bij prof. dr. Paul Cliteur en dr. Bastiaan Rijpkema.

De gesprekken die hieruit voortvloeiden en die vaak een aanzet tot zelfreflectie waren, de kritische kanttekeningen en aansporingen om de moed te hebben ballast overboord te gooien, de aanbevelingen om wat ogenschijnlijk afgewerkt leek even te laten rusten om het nadien toch verder te verfijnen, hebben uiteindelijk enkel maar gesterkt in de overtuiging dat men aan het werk blijven moet tot het werk gedaan is en vooral, goed gedaan is.

Blijft mij zeker twee personen te danken die mij verdragen hebben tijdens het arbeiden, nl. mijn echtgenote die zich wist te verzoenen met de gedachte dat ik weerom letterlijk dan wel figuurlijk afwezig was, en mijn kleinzoon - aan wie ik dit opdraag - omdat hij mij spontaan, met zijn overdosis guitigheid, stimuleerde om niet af te laten.

Alain Vannieuwenburg
November 2018

Toutes ces libertés (liberté individuelle, liberté d'enseignement, liberté de la presse) admettent des restrictions ; la liberté religieuse est aussi le premier besoin de l'homme, mais il faut qu'elle soit restreinte comme les autres pour le maintien de la société.

Charles de Brouckère, verslaggever ontwerp Grondwet.

Si je veux la liberté et l'indépendance des cultes de toute autorité civile, je veux aussi que l'autorité civile soit indépendante des dogmes, croyances, vœux de toutes les religions : voilà comme j'entends la liberté des cultes, c'est leur affranchissement et surtout leur séparation entière de toute puissance civile.

A. de Roubaux, liberaal congressist.

Les réalités sociétales requièrent une remise en cause des relations actuelles entre l'État et les cultes. Les partis de la coalition gouvernementale affirment le principe du respect de la liberté de pensée, de la neutralité de l'État à l'égard de toutes les confessions religieuses ainsi que de l'autodétermination des citoyens. Le gouvernement dénoncera les conventions existantes pour entamer des négociations avec les cultes, lancer une discussion sur leur financement et redéfinir les relations entre les communes et les cultes.

Programme gouvernemental. Luxembourg.

... la mise en place d'une loi fondamentale éminemment séparatrice, fondatrice d'une laïcité à la belge, puis une histoire institutionnelle qui, en raison du clivage politico-religieux - lequel a profondément divisé la société belge entre 1846 et 1990 - a, tout en maintenant fermement les principes constitutionnels, congédié ce qui avait été l'esprit du Constituant, et ce, au bénéfice surtout du pilier catholique de la société.

J.- P. Schreiber

Maar wat is een lekenstaat als die niet kan steunen op één van haar meest essentiële hoekstenen, met andere woorden op die school die zich niet baseert op geloofsverdeeldheid maar die, oprecht en zonder omwegen, een gedeeld burgerschap vooropstelt, waar iedereen op basis van dezelfde voorwaarden zijn plaats heeft, ongeacht religie, klasse of afkomst?

J. Tyssens

Inhoudsoverzicht

Dankwoord	5
Inleiding	13
1. Deze studie	13
2. Het Belgische levensbeschouwelijke landschap	16
3. Onderzoeksdoelstellingen en werkwijze	31
1. De moeizame relatie met de theocratie	37
1.1. De prehistorie van de laïcité.....	37
1.2. Het langzame afscheid van het ancien régime	42
1.3. Frankrijk aan de vooravond van de omwenteling	52
1.4. Lodewijk XVI – de mislukkingen van een strateeg.....	55
2. Afscheid van een ancien régime	59
2.1. Een belangrijk katalysator: Emmanuel-Joseph Sieyès	59
2.2. Decreet van 11 augustus 1789: afschaffing van de kerkelijke tienden en van de feodale rechten en de salariëring van de clerus in functie van effectief geleverde diensten	62
2.3. Verbeurdverklaring van de kerkelijke goederen	69
2.3.1. Frankrijk - algemeen	69
2.3.2. Een gevalstudie: de in de “Belgische” gebieden gevoerde politiek.....	77
2.4. Het decreet van 12 juli 1790 maakt van de clerus staatsambtenaren	86
2.4.1. Territoriale herschikking.....	88
2.4.2. Moeizame totstandkoming van de “Constitution civile du clergé”	92
2.5. De cultusbeleving aan banden gelegd.....	103
3. Het Directoire en Napoleon Bonaparte	107
3.1. Lekenreligiositeit en realpolitiek	107
3.2. Het Concordaat.....	110
3.3. De organieke artikelen	116
4. Een laïcisering zwanger van diverse problemen	123
5. God in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden	127
5.1. De genese van een nieuw Europa	127
5.2. De Grondwet van 1815 en de plaats van de godsdienst	132
5.3. Van sluimerend ongenoegen tot gecoördineerd verzet.....	143
5.4. Het legitimiteitsprobleem	157
5.5. De Zuidelijke gewesten.....	159
5.6. De casus de Broglie en de aanpak door Van Maanen	164
5.7. Goedbedoelde onderwijshervormingen die als intrusie ervaren worden.....	166
5.8. Het lager, het middelbaar en het hoger onderwijs in het vizier.....	169

5.9. Het Collegium Philosophicum.....	177
5.10. Onderhandelingen met de paus.....	183
5.11. Eigendomsbetwistingen	184
5.12. Een bijzondere casus: Van Bommel en de “Trois chapitres sur les deux arrêtés du 20 juin 1829, relatifs au collège philosophique” – het gebruik van de constitutionele rechten	186
5.13. De taalpolitiek van Willem I.....	190
5.14. Une fausse politique du Roi.....	192
6. God in het afgescheiden België	203
6.1. De omwenteling	203
6.2. Het Voorlopig Bewind.....	205
6.2.1. Het kernbestuur	205
6.2.2. Ontwerp van Grondwet.....	213
6.3. Het Nationaal Congres.....	215
6.4. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste: analyse van een strategie	222
6.5. Mgr. De Méan en de bijzondere aandacht voor de constitutie.....	230
6.6. La liberté comme en Belgique	233
6.6.1. Bespreking van de ontwerpartikelen 10 en 11 (artikelen 14 en 15 definitieve versie)	237
6.6.2. Bespreking van het ontwerpartikel 12 (artikel 16 definitieve versie)	248
6.6.3. Bespreking van het ontwerpartikel 13 (artikel 17 definitieve versie)	263
6.6.4. Bespreking van het ontwerpartikel 8 (artikel 117 definitieve versie)	267
7. Het geknelde pragmatisme: ultramontanisme, liberaal–katholicisme, antiklerikalisme en liberalisme.....	285
7.1. Het ultramontanisme profileert zich	285
7.2. Mirari Vos Arbitramur: de strijd tegen indifferentisme en valse vrijheden	286
7.3. Deux lettres sur nos libertés constitutionnelles: de geknelde Sterckx.....	288
8. “Le contrôle des consciences”	297
8.1. Onderwijs als seculariseringsbreker	297
8.2. De kortstondige lekenstaat	300
8.3. De “Eerste Schoolstrijd”	304
8.4. De “Tweede Schoolstrijd”	317
8.5. Schoolpact en Schoolpactwet: het ultieme, aangekondigde, echec van de voorstanders van de lekenstaat	328
9. Een grondig gewijzigd onderwijslandschap	337
9.1. Het onderwijslandschap in Vlaanderen.....	337
9.2. Bijzonder onderwijs en levensbeschouwelijk onderricht	344

10. Waarom een zachte scheiding onvermijdelijk is.....	355
10.1. De gesubsidieerde vrijheid	355
10.2. Aanzetten tot herziening: het Groothertogdom Luxemburg	376
11. Pleidooi voor een lekenrenaissance – vijf hervormingsvoorstellen.....	385
11.1. Samenvatting van de belangrijkste vaststellingen voortvloeiende uit de verkenning .	385
11.1.1. De inperking van de aanspraken van de clerus zou voor de wereldlijke macht een permanente uitdaging worden.....	385
11.1.2. Een wereldvreemd vastklampen aan voorrechten dwingt de clerus uiteindelijk tot het sluiten van compromissen.....	386
11.1.3. Napoleon als strategisch verzoener	387
11.1.4. Willem I en het mislukte experiment	388
11.1.5. De relatie tussen overheid en clerus werd in 1831 vrij vlot constitutioneel verankerd	391
11.1.6. Het verzet tegen de verankering van al te verregaande constitutionele voorrechten voor de katholieke kerk was o.a. ingevolge de vaagheid van de akkoorden niet steeds succesvol	392
11.1.7. Het systeem kenmerkt zich door het principe van de soevereiniteit in eigen kring, ten laste van de gehele gemeenschap.....	394
11.1.8. Er is in de relatie overheid – levensbeschouwingen sprake van een “wederzijdse onafhankelijkheid”, een “welwillende neutraliteit”	394
11.1.9. De gevoerde politiek t.a.v. de levensbeschouwingen heeft belangrijke financiële gevolgen	396
11.1.10. Een complexe staatsstructuur, een herverkavelde bevoegdheidsverdeling en een gedateerde regelgeving maken good governance vrij moeilijk.....	398
11.1.11. Het systeem verwerd tot een vrijgeleide voor ideologische, religieuze, levensbeschouwelijke of culturele identiteiten om zich te onttrekken aan de in de samenleving geldende rechtsregels	399
11.1.12. Het 19 ^{de} -eeuwse systeem laat niet langer toe een performant beleid af te stemmen op de uitdagingen van deze gewijzigde samenleving.....	400
11.2. Aanzetten tot hervorming	401
11.2.1. Een grondige herwerking van het systeem van erkenning en financiering van de levensbeschouwingen, met aandacht voor responsabilisering.....	402
11.2.2. Het grondig herwerken van het systeem van het aan de levensbeschouwingen toegekende vastgoed	410
11.2.3. Eén neutraal pluralistisch onderwijsproject, dat integraal door de overheid wordt ingericht, is een antwoord op de complexe maatschappelijke realiteit van vandaag.....	413
11.2.4. Een assertief optreden van de wetgever op het vlak van de bewaking van fundamentele grondrechten via het inlassen van een voorverklaring aan de Grondwet en de explicitering van enkele constitutionele garanties met aandacht voor misbruik van deze grondrechten.....	419

11.2.5. Het invoeren van juridisch sluitende maatregelen om levensbeschouwelijke organisaties, die door de Belgische overheid erkend en betoelaagd worden/kunnen worden en in hun optreden bepaalde van onze grondwaarden negeren of standpunten verdedigen die rechtstreeks indruisen tegen de waarden van de liberale rechtstaat, te bestraffen	424
12. Nawoord	427
13. Samenvatting – Resumé - Summary	429
14. Bibliografische referenties	433
15. Bijlagen	449
15.1. Cijfermateriaal onderwijs Vlaanderen – levensbeschouwelijke vakken.....	449
15.1. Begrippenlijst.....	454
Curriculum Vitae	461